

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERÎ'A VE FIKIH METODOLOJİSİNİN BİRBİRİYLE İLİŞKİSİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN MAQASID AL-SHARİ'AH AND FIQH METHODOLOGY

Muhammed Latif ALTUN

Doç. Dr.; Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku;
ORCID ID: 0000-0003-3186-4664; e-mail: mlatif7263@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 5 Ağustos 2023 / 5 August 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Ekim 2023 / 28 October 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Güz 2023 / Autumn 2023

Cilt / Volume: 18, Sayı / Issue: 2

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Mütekellim, maksadını sözcükler vasıtasıyla dışa yansıtmaktadır. Ancak sözcükler mütekellimin maksadını her zaman net bir şekilde muhataba bildirmeye bilir. Bu durumda mütekellimin maksadının ne olduğunu kavramak amacıyla başka karinelere başvurulur. İçinde bulunulan ortam, zaman, kelamın siyak ve sibakı bu karinelerin en önemlilerini oluşturmaktadır. Buna göre mütekellimin amacının anlaşılmasında sadece sözcükler yetmez aynı zamanda söz konusu bu karinelerin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu düşünceden hareketle Şâri'in maksadının/muradının ve ahkâmın tayin edilmesinin, sadece Şâri'in sarf ettiği ifadelerle mümkün bir durum olmadığı söylenebilir. O'nun kelamıyla birlikte sebab-i nuzûl ve sebab-i vurûd gibi faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle usulcüler, Şâri'in kelamıyla birlikte maksadının da göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtirler. Bu gereklilikten makâsidü'ş-şerî'a ile fıkıh usûlünün birbiriyle olan ilişkisi önem arz etmektedir. Çalışmada özellikle son dönem bilginlerinden olan Tahir b. Âşûr'un makâsidü'ş-şerî'a fıkıhının fıkıh usûlünden ayrı bir bilim dalı olarak düşünülmesi ve geliştirilmesi gerektiği iddiasının doğru olup olmadığı ele alınmıştır. Bu kapsamda makâsidü'ş-şerî'a ve fıkıh usûlünün tanımlarına yer verilmiştir. Ayrıca hem makâsidü'ş-şerî'a hem de fıkıh usûlü ilimleriyle ilişkisi olan ictehad, mesâlih, hikmet ve illet gibi kavramlara da yer verilmiştir.

Anahtar sözcükler: İslam hukuku, makâsidü'ş-şerî'a, ictehad, maslahat, hikmet.

Abstract

Mutekellim reflects in out the purpose inside with words. However, words may not always clearly convey the purpose of my mutekellim to the addressee. In this case, other indications are applied to understand what the purpose of the mutekellim. Constitute the most important of these indications are environment, time, the siyak and sibak of the word. According to this, understanding the purpose of mutekellim shouldn't only be based on words, but also these indications should be taken into consideration. Based on this idea, it can be said that it is not possible to determine the wishes and rules of the shâri only with the expressions of the shâri. In addition to her word, factors such as sabab al-nuzûl, sabab al-wurud and maqasid al-shari'ah should also be taken into consideration. In that case, while the scholars of usul al-fiqh was deducing, besides the words of the shâri, they also talks about the need to consider its purpose. From this necessity, the relationship between the fiqh of maqasid al-shari'ah and the scholars of usul al-fiqh emerges. In our study, it has been discussed whether it is possible to argue that Tahir b. Ashûr's maqasid al-shari'ah fiqh should be considered and developed as a separate science from the scholars of usul al-fiqh. In this context, the definitions of maqasid al-shari'ah and usûl al-fiqh are included. In addition, concepts such as ijtehad, masâlih, wisdom and malady/hikma, which are related to both maqasid al-shari'ah and the scholars of usul al-fiqh, are included.

Keywords: Islamic Law, Maqâsid al-sharî'ah, ijtehad, maslahat, wisdom.

Giriş

Şâri'in maksadı ve hedefi, insan fitratına uygun olan hükümler tayin etmektir. Zira hükümlerin tayin edilmesi, dinin, malın, canın ve ırzın korunmasını hedeflemektedir. İnsan fitratı da bunların dokunulmaz olmasını gerekli görmektedir. Bu husus Mümtehine suresinin 12. âyetinde açıkça zikredilmiştir.¹ İbn Âşûr'un da işaret ettiği gibi Allah Teâlâ'nın kastettiği her şeyin temelinde fitrat düşüncesi yer almaktadır.² Nitekim "O halde sen hanîf olarak bütünü varlığıyla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur."³ mealindeki âyet buna işaret etmektedir. Âyetten anlaşıldığı üzere makâsîdü'ş-şâri' / makâsîdü'ş-şerî'a insanın fitratıyla ters düşmez. Buna göre şer'î hükümlerin tamamı, Şâri'in maksatları doğrultusunda fitratla uyumludur. İslam hukukuna "tabî ilâhî hukuk" denilmesi de bundan dolayıdır.⁴

İslam hukukunda yer alan hiçbir hüküm rastgele ve maksatsız değildir. Şâri', hükümleri tayin ederken bir maksat gözetmiştir. Nitekim Şâri', abdest ve teyemmüm ibadetlerinin farz olan hükmünü tayin ederken maksadını şöyle ifade etmiştir: "Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."⁵ Oruç ibadetinin farz kılınmasındaki kastını "Oruç, sizden öncekilerin üzerine yazıldığı/farz kılındığı gibi sakınasınız diye size de sayılı günler yazıldı/farz kılındı."⁶ mealindeki âyetle dile getirmiştir. Hac ibadetinin farz oluşu hakkındaki maksat "İnsanlara hac ibadetini duyur ki kendi yararlarını açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirli günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine onun adını ansınlar."⁷ ve zekâtın farz olmasındaki maksat "Onların malından sadaka (zekât) al ki arınsın ve temizlensinler."⁸ mealindeki âyetlerle ifade edilmiştir. Esasen sadece hükümler değil, Şâri'in yarattığı hiçbir şeyin amaçsız olmadığı yine naslardan anlaşılmaktadır. Şâri'in insanları maksatsız ve hedefsiz yaratmadığı "Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza

- 1 Âyetin meali şöyledir: "Ey Peygamber, Mümin kadınlar Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmaktan kaçınacakları, zina etmeyecekleri, elleri ve ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun konularda sana karşı gelmeyecekleri hususunda sana biat etmeye geldiklerinde onların biatlarını kabul et ve onlar için Allah'tan başıslama dile." (Mümtehine 60/12).
- 2 Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. Âşûr, *Makâsîdü'ş-şerîati'l-İslamiyye* (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısri, 2011), 3/176.
- 3 Rûm 30/30
- 4 Geniş bilgi için bk. Hüseyin Hâtemî, *İnsan Hakları Öğretisi*. (İstanbul: 1988), 64-66: Karaman, *İslam Işığında Günün Meseleleri*. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2023), 3/254-257.
- 5 Mâide 5/6.
- 6 Bakara 2/183.
- 7 Hac 22/28.
- 8 Tevbe 9/103

getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"⁹, peygamberlerin gönderilmesindeki kasıt, "Ant olsun biz peygamberlerimizi açık kanıtlarla gönderdik ve beraberlerinde kitap ve mîzânı da indirdik ki insanlar hakkaniyete uygun davransınlar."¹⁰ mealindeki âyetlerden anlaşılmaktadır.

Şâri', kendisinin maksatlarının iki şekilde araştırılmasını istemektedir. Bunlardan biri kâinat hakkında düşünerek Allah'ın hedeflediği maksada varmayı talep etmektedir. Bu talep, "Onlar göklerin ve yerin yaradılışını düşünürler."¹¹ "Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı?"¹² ve "Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı?"¹³ mealindeki âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Nitekim bu âyetlerde insanlar, hikmet ve maksatları kavrasın ve bunlardan ibret alsınlar diye Allah'ın maksatlarını düşünmeye davet edilmektedir. İkincisi de Allah, belirlediği hükümlerin gerekçelerini zikretmiş ve bunun hikmetlerini açıklamıştır. Bununla beraber O, insanların da bunları anlamalarını istemiştir. Zira Allah Teâlâ insanları faydalarına olan şeylerle sorumlu tutmuş, zararlarına olan şeylerden de sakındırmıştır. O halde insanlar, kendilerine faydalı olan şeyleri yapmaları, zararlı olan şeyden sakınmaları gerekmektedir. Kaldı ki bu ilke Allah'ın maksadıdır. Bu maksada göre hareket etmek Onu hoşnut edecektir. Nitekim Şah Veliyullah ed-Dihlevî (v. 1176/1762) Şâri'in maksadının şu yöntemle anlaşılabilirliğini ifade etmiştir: "O'nu sevdiren her şey mubah, Onun kızgınlığını celp eden her fiil ise haramdır. O'nun maksadı (makâsîdü's-şâri') kullandığı sözcük ve kalıplarda yer almıştır."¹⁴

Allah Teâlâ Kur'ân'da, Hz. Peygamber ise sünnette birçok hükme yer vermiş ve bunların hikmet ve maksadlarını da zikretmişlerdir. Allah ve Resul'ü bu maksat ve hikmetlere ya açık bir şekilde ya da imalı bir üslupla yer vermişlerdir.¹⁵ Bununla beraber naslarda ne hükmü ne de hikmet ve maksadı bilinmeyen birçok hukukî mesele de bulunmaktadır. Bu meselelerin hükmü, fıkıh usûlü ilkeleri ve makâsîdü's-şâri' fıkıhı kapsamında tayin edilmelidir. Zira Şâri'in maksadı gözetilmeden ve muradı bilinmeden tayin edilen hükümler isabetsiz olur. Nitekim İzzeddin b. Abdüsselam (v. 660/1262) bir şeyin helal ya da haram oluşu makâsîdü's-şâri' fıkına göre değiştiğini, talep edilen şeyleri yapanların mükâfatlandırılacağını yapmayanların ise cezalan-

9 Mü'minûn 23/115.

10 Hadîd 57/25.

11 Âl-i İmrân 3/191.

12 Nisâ 4/82.

13 A'râf 7/185.

14 Veliyullah ed-Dihlevî, *el-Müsevvâ şerhu'l-Muvattâ'*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983), 49; Abdullah b. Beyye, *Alâkatü mekâsîdü's-şerî'a bi usûli'l-fıkıh*, (Kahire: Merkezü Dirâsâti Makâsîdü's-Şerî'a'ti'l-İslâmiyye, 1427/2006), 85.

15 Muhammed Said b. Ahmed b. Mesud Yûbî, *Makâsîdü'l-edilleti'l-İslâmiyye ve alakatüha bi'l-edilleti's-şerîyye*, (Suudi Arabistan: Dârü'l-Hicre, 1418), 484-485.

dırılacağını ifade etmektedir.¹⁶ Onun bu ifadesinden hükümlerin Allah'ın maksadına göre tespit edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Fakat hükümlerin tayin edilmesinde makâsidü'ş-şâri' fıkının yanında fıkıh usûlü ilke ve kurallarının da işlevsel halde rol alması gerekmektedir.¹⁷

Karâfi, makâsidü'ş-şerî'a fıkının şeri hükümlerin özü ve ruhu olduğunu savunmaktadır. Ona göre makâsidü'ş-şerî'a fıkı, içtihat yoluyla daha sonra tespit edilecek hükümlerin sağlaması niteliğindedir.¹⁸ Makâsidü'ş-şerî'a fıkını bilmek, hakkında naslarda açık hüküm bulunmayan bir meselede ortaya konulacak hükümlerin makâsidü'ş-şâri' ile örtüşüp örtüşmediğinin bilinmesi noktasında önem taşımaktadır.¹⁹ Nitekim makâsidü'ş-şerî'a fıkının üç faydasından söz edilmektedir. Bunlardan birincisi nasların doğru anlaşılıp yorumlanması, ikincisi güncel fikhî problemlerin çözümünde yeni bir yöntem olarak kullanılması ve üçüncüsü de mükellefe psikolojik destek sağlamasıdır. Zira hükümlerin maksatlarını bilmek kalbe sükûnet ve rahatlık vermektedir.²⁰

Hiz. Peygamber döneminde sahâbenin çözüme kavuşturdukları mesele ve olaylar, Kur'ân ve hadislerden anlaşılan makâsidü'ş-şâri' esasına göre temellendirilmiştir. Bunun en çok bilinen örneği Hiz. Peygamber'in bir grup sahâbiyi Benî Kuraza'ya gönderdiğinde onlara ikinci namazını Benî Kurayza'da kılmalarını emretmesindeki kastının irdelenmesidir. Sahâbeden bir kısmı Hiz. Peygamber'in ikinci namazının Benî Kurayza'da kılınmasını, diğer bir kısmı ise ikinci namazının yolda kılınsa bile bir an önce Benî Kurayza'ya yetişmeleri gerektiğini kast ettiğini ileri sürmüşlerdir. Daha sonra sahâbe, olayı Hiz. Peygamber'e anlattıklarında o da her iki görüşün de doğru olduğunu tasdik etmiştir.²¹ Bu rivayetten de anlaşıldığı gibi sahâbe, hükmün tespit ve tayininde Şâri'in maksadını sorgulamıştır. Ayrıca bu hadisten anlaşıldığı gibi makâsidü'ş-şerî'a esasına dayalı fetvaların verilmesini sahabe dönemine kadar ileriye götürmek mümkündür.

16 Ebû Muhammed Abdulaziz b. Abdisselâm, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, thk. Rıdvan Muhtâr b. Garbiye, (Beyrut: y.y., 1407/1987), 80.

17 Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkıh*, (y.y.: Dârü'l-Kütübi, 1994), 1/337.

18 Hatice Boynukalın Şenkardeşler, *Karâfi'nin Usûl Anlayışı*, (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 271.

19 Ülfet Görgülü makâsid doktrini ekseninde genoma müdahale konusunu ele almış ve bunu makâsid ekseninde değerlendirmiştir. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Ülfet Görgülü, *İnsan Genomuna Müdahale-Etik Tartışmalar Fikhî Yaklaşımlar*, (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 127.

20 Ali Pekcan, *İslam Hukukunda Gaye Problemi, (Zaruriyyat-Haciyyat-Tahsiniyyat)*, (İstanbul: 2012), 35-38; M. Macit Sevgili, "İçtihad ve Makâsidü'ş-Şerî'a", *İslam Hukuk Usulü*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2022), 301-302.

21 Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, (y.y.: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994), 4/304; Câsir Avde, *İslam Hukuku Felsefesi (Makâsidü'ş-Şerî'a)*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2016), 26.

Sahâbe döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de Şâri'in maksadı hükmün ortaya çıkarılmasında etkili olmuştur. Fakat makâsîdüş-şerî'a, hikmetler, illetler, münasebetler ve mânalar düşüncesi kapsamında işlenmiş, böylece makâsîdüş-şerî'a teorisi, fıkıh usûlünün önemli delillerinden olan kıyas, istihsan, maslahat ve seddi zerâi' gibi deliller bağlamında ele alınmıştır. Hicri 5. asrın (m. 11. asır) sonlarından itibaren Cüveynî (v. 478/1085) ile birlikte makâsîdün anlamı, kategorileri ve teorisi belirlenmiştir.²² Zira lafzî ve itibari yöntemlerin, gelişen medeniyetin karmaşık yönlerine yetmediği ortaya çıkınca, metinlerde telaffuz edilmeyen mânaları kapsayan ve kıyasın sınırlandırmasını telafi eden mesâlihü'l-mürsele delili geliştirilmiş buna paralel olarak makâsîdüş-şerî'a teorisinin ortaya çıkması sağlanmıştır. Bu bağlamda Cüveynî *el-Bürhân fî usûli'l-fikh* ve *et-Telhîs fî usûli'l-fikh* isimli eserlerinde makâsîdüş-şerî'a ile ilgili bilgiler vermiştir. Böylece o, makâsîdüş-şerî'a teorisi ile ilgili bilgiyi sistematik olarak ele alan ilk usulcü kabul edilmektedir. Cüveynî'den sonra Gazzâlî (v. 505/1111), makâsîdüş-şerî'ayı daha sistemli bir şekilde ele almış, özellikle zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât kategorilerine ayıran ilk usûl bilgini olmuştur.²³

Gazzâlî'den sonra İzzeddin b. Abdüsselam'ın maslahat ve makâsîd ile ilgili kaleme aldığı *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enam* isimli eseri önemlidir. Daha sonra onun öğrencisi Şihabüddin el-Karâfî, *el-Furûk* isimli eserinde, maslahat ve makâsîdüş-şerî'a aya ilişkin önemli bilgiler vermiştir. İbn Teymiye (v. 728/1328), hicrî 8. yüz yılda (m. 14. y.y.) makâsîdüş-şerî'a teorisiyle ilgili önemli malumatlara yer vermiş, daha sonra bu ilmin zirve ismi sayılan Şâtîbî (v. 790/1388) konunun teferruatına inmiştir. Bunlardan sonra İslam dünyasının doğusunda *Hüccetü'llahi'l-bâliğa* isimli eseriyle Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (v. 1176/1762), maslahat ve makâsîdüş-şerî'a literatürünün önemli simalarındandır. 20. yüzyılda ise Muhammed Tahir b. Âşûr (v. 1393/1973), makâsîd ile ilgili müstakil eser yazan ilk bilgin olmuştur.²⁴ Onun makâsîdüş-şerî'anın belirgin bir şekilde ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Fakat onun dışında makâsîdüş-şerî'a teorisinin müstakil bir bilim dalı olması gerektiğini dile getiren olmamıştır.

Hükümlerin illetlerini en fazla ele alıp onlara ehemmiyet gösterenler, Hanefî usulcüler olsa da makâsîdüş-şerî'aya beklenen ilgiyi göstermemişlerdir.

22 Cüveynî'den önce Hakîm et-Tirmizî (v. 285/898), İmam Maturidî (v. 333/944) Ebû Bekir el-Kaffâl eş-Şâşî'nin (v. 365/976) gibi bilginler makâsîdüş-şerî'a hakkında eserler yazmış olsa da bunlar mesele bazlı, sadece Şâri'in hükümlerden maksadını dile getirmişlerdir. Oysa bu çalışmada makâsîdüş-şerî'a fıkından kasıt, hükümlerin istinbâtında kullanılan kısmıdır. (Avde, *İslam Hukuku Felsefesi (Makâsîdüş-Şerîa)*, 30).

23 Gazzâlî'nin makâsîd ile ilgili geniş malumatları için *Şifâü'l-ğalîl, el-Müstasfâ ve Esâsü'l-kiyâs* isimli eserlere bakılabilir. Ayrıca bk. Avde, *İslam Hukuku Felsefesi (Makâsîdüş-Şerîa)*, 32-33.

24 Allâl el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi, (Kaynaklar, Yöntemler, Amaçlar)*, çev. Soner Duman (İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık, 2014), 11.

Konuyu detaylarıyla ele alan, tasnif ve tahliliyle ilgilenenler daha çok müte-kellimûn usulcüler olmuştur.²⁵

Şâri'in maksatlarının ele alındığı gerek Türkçe gerekse Arapça birçok çalışma yapılmıştır.²⁶ Fakat bu çalışmalarda fıkıh usûlü ile makâsîdü'ş-şerî'a arasındaki ilişkiye değinilmemiş, makâsîdü'ş-şerî'a fıkının başlı başına bir ilim mi yoksa usûl ilminin içinde yer alan bir disiplin mi olduğu hususu detaylı bir şekilde ele alınmamıştır. Çalışmamızda öncelikle makâsîdü'ş-şerî'a ve fıkıh usûlü tamlamalarının anlamı ana hatlarıyla zikredilmiş, daha sonra makâsîdü'ş-şerî'a ile fıkıh usûlü ilminin birbiriyle olan ilişkilerine yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada makâsîd kavramıyla yakın ilişkisi olan ve konunun bir bütünlük içinde arz edilmesi adına maslahat, içtihad ve hikmet gibi kavramlar da ele alınmıştır.

1. Makâsîdü'ş-Şerî'a Fıkını İfade Eden Kavramlar

Fıkıh usûlü literatüründe Şer'î makâsîd, maksîdü'ş-şâri', makâsîdü'ş-şer'îyye, makâsîdü't-teşrî ve ehdâfü'ş-şerî'a gibi tamlamalarla yer almıştır. Makâsîdü'ş-şerî'a, klasik fıkıh usûlü literatüründe genellikle hükümlerin ta'lili ve içtihat bağlamında zikredilmiş, fıkıh usûlü ilminin bir alt disiplini olarak ele alınmıştır.²⁷ Makâsîd kelimesi, ismi mekân olan maksîd kelimesinin çoğulu olup sözlükte hedeflenen yerler anlamındadır.²⁸ Klasik dönem usulcülerini, makâsîdü'ş-şerî'anın önemine vurgu yapmış ve Şâri'in maksatlarının ne anlama geldiğini açıklığa kavuşturmaya çalışmış olsalar da tanımını yapmamışlardır. Makâsîdü'ş-şerî'a kavramının tanımına ilk olarak İbn Âşûr'un *el-Makâsîdü'ş-şer'îyye* isimli kitabında rastlanmaktadır. Fakat o da makâsîdü'ş-şerî'a kavramını tanımlamadan önce makâsîd kavramını genel ve özel olmak üzere iki kısma ayırmış ve bunların her birini ayrı ayrı tanımlamıştır. Ona göre genel makâsîd, Şâri'in şer'î hükümlerin bütünüdür veya büyük çoğunluğunda göz önünde bulundurduğu mâna ve hikmetlerdir. Özel makâsîd ise insanların özel hukuki tasarruflarında maslahatlarını gözetmektir.²⁹ Şerî'a kelimesi sözlükte suyun çıktığı yer, kaynak anlamına

25 Ahmed Reysûnî, *Nazariyyetü'l-makâsîd inde'l-İmam eş-Şâtîbî*, (Herndon: el-Ma'hedü'l-alemi li'l-fikri'l-İslami, 1995), 64.

26 Bunlardan bazıları şunlardır: İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Makâsîdü'ş-şer'îati'l-İslâmiyye*, Kahire: Dârü'l-Kitabî'l-Mısri, 2011; Yaran, Rahmi, "Cüveynî Öncesi Makâsîd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 28 2005; Reysûnî, *Nazariyyetü'l-makâsîd inde'l-İmam eş-Şâtîbî*, 1995.

27 Ebû't-Tâhir İbrâhîm b. Abdussamed el-Mehdevî Ebû't-Tâhir İbn Beşîr, *et-Tenbîh 'alâ Mebbâdi'i't-Tevcîh*, thk. Muhammed Bilhassân (Beyrut: y.y., 1428/2007), 1/172; Detaylı bilgi için bk. Ali Pekcan, *Makâsîd, Literatürüne Dair*, 417.

28 Abdurrahman Haçkalı, "Şerî Hükümlerin Genel Amaçları", *Fıkıh Usulü*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 485.

29 İbn Âşûr, *Makâsîdü'ş-şerî'a*, 2/121.

gelmektedir. İstılahta ise Allah'ın kullarına din olarak belirlediği kural ve hükümler mânâsındadır.³⁰

İbn Âşûr'dan sonra makâsîdü'ş-şerî'anın birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımların tamamını İslam'ın getirdiği hükümlerin gayeleri şeklinde özetlemek mümkündür.³¹ Buna göre genel anlamda makâsîdü'ş-şerî'a, şer'î hükümlerin tamamında veya büyük çoğunluğunda göz önüne alınan maslahat, mâna ve hikmetlerdir.³²

Şâri'in maksatları ise farklı açılardan kısımlara ayrılmıştır. Bu maksatlar, kesin olup olmaması açısından kat'î, zannî ve vehmî; kapsam açısından da genel, özel ve cüzî olmak üzere her biri üç kategoriye ayrılmıştır.³³

Makâsîdü'ş-şerî'a için hikmetü't-teşrî tamlaması da kullanılmaktadır. Hikmet kavramı bir şeyi islah etmek maksadıyla alıkoymak anlamında olan hüküm kavramından alınmıştır. Hayvanı sağa sola gitmekten alıkoymduğundan dolayı ağzına takılan gеме hikmet denilmesi bu anlamdadır. Daha sonra hikmet, maslahat, yarar, illet ve hakka vâkîf olma anlamlarında kullanılmıştır.³⁴ Fıkıh metodolojisinde hikmet kavramının en çok kullanıldığı konuların başında kıyas gelmektedir. Aslın hükmünün fer'e verilmesinde en fazla etkili olan faktör illet olsa da illetin yanında hikmetin de göz ardı edilmemesi gerektiği malumdur. Nitekim Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210), Âmidî (ö. 631/1233) ve Beyzâvî (v. 685/1286) gibi usulcüler bu görüştedirler.³⁵ Şâri'in kast ettiği hikmetin isabetli bir şekilde anlaşılması hem usûl ilkelerine hem de makâsîdü'ş-şerî'a fıkına vakıf olmayı gerektirmektedir.

Makâsîdü'ş-şerî'a kavramının yerine kullanılan tamlamalardan biri de felsefetü't-teşri tamlamasıdır. İlmî bir disiplin olan felsefe, varlık, bilgi ve değerler alanına ilişkin problemleri akılcı ve eleştirel yöntemlerle inceleyen ve temellendiren sistemli fikrî faaliyetlerin tamamıdır. Teşri kavramı, kanun koyucu tarafından yasa ve kanunların belirlenmesi ve düzenlenmesidir. Te-

30 Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn b. Manzûr, *Lisân'l- Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 8/175; Talip Türcan, "Şeriat", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 38/571-574.

31 Hadi Sağlam, *Hiz. Ömer'in Fikhî İçtihatlarının İslam Hukukuna Kattığı Dinamizm*, (Ankara: Kuyu Kitap Yayınları, 2022), 88.

32 M. Raşit Akpınar, "İslam Hukuku Kavramsal Çerçevesi", *İslam Hukuku*, (İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2019), 51.

33 Makâsîdü'ş-şâri neveleri hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn Âşûr, *Makâsîdü'ş-şerî'a*, 3/255-256-257.

34 Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 285.

35 Ebû 'Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî, (y.y.: y.y., 1418/1997), 5/289.; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî 'Alî Seyyiduddîn es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. 'Abdurrezâk 'Affî (Dımaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 3/203. Zekiyüddin Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İ. Kafi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 195.

rim olarak felsefetü't-teşri, bütün yasa ve kanunların gayelerini, vaz' edilen hükümlerin gerekçelerini ve hükümle hedeflenen amaçları ifade etmektir.³⁶ Fıkıh usulü meselelerinin felsefî kavramlarla ifade edilmesinden ve akli delillere dayandırılmasından dolayı bu ilim dalı için de fıkıhın felsefesi ifadesini kullananlar olmuştur.³⁷

Fıkıh usûlünün ilke ve kurallarıyla hükümler tespit edildiği gibi makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhıyla da hükümler tespit edilebilmektedir. Fakat makâsîdü'ş-şerî'a bağlamında hükümlerin tespit edilebilmesi, daha önce tespit edilen hükümlerin hedef ve maksatlarının bilinmesine bağlıdır. Zira daha önce belirlenen hükümler, daha sonra tespit edilecek hükümler için mihenk taşı sayılmaktadır.³⁸

2. Makâsîdü'ş-Şerî'a Fıkıhı ve Fıkıh Usûlü

Usûlü'l-fıkıh sözlükte, fıkıhın asılları/ esasları ve fıkıhın delilleri anlamına gelmektedir. Terim olarak ise usûlü'l-fıkıh, şer'î, amelî hükümleri tafsilî delillerden istinbât etmeye / çıkarabilmeye yarayan kurallar anlamındadır.³⁹ Bu tariftan anlaşıldığı gibi Usûlü'l-fıkıh, makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhını da içine alan geniş bir kavramsal çerçeveye sahiptir. Zira makâsîdü'ş-şerî'a bilgisiyle de hükümler istinbât edilmektedir. O halde fıkıh usûlü ilkelerini bilen ve makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhına vakıf olan bir kimse, tafsilî şer'î delillerden fikhî hükümleri elde edebilir.⁴⁰

Sistemantik bir tarzda olmasa da vahyin ilk dönemlerinden günümüze kadar makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhı ile fıkıh usûlü birbiriyle ilişki içinde olmuştur. İbn Âşûr'un dışında başka bir kimse bu iki bilim dalının birbirinden ayrı olması gerektiğini dile getirmemiştir. İbn Âşûr'a göre nasları isabetli bir şekilde anlamayı sağlayacak kat'î prensipleri belirlemek için, fıkıh usûlünün bazı meselelerinin yeniden ele alınarak tenkit ve değerlendirme süzgecinden geçirilerek onlara bulaşmış yabancı unsurların ayıklanması ve yerine fıkıh ve içtihat hazinelerinin en değerli madenlerinin konulması, sonra da bu ilmin yeni bir kalıba dökülerek buna "İlmu Makâsîdü'ş-Şerî'a" ismi verilmesi gerekir. O, fıkıh usûlü ilminden fikhî delillerin terkibi konusunda yararlanılmak (hükümler elde etmek) üzere, olduğu gibi kendi haline bırakılması gerekti-

36 Ali Pekcan, *İslam Hukuku Teorisine Usulî Yaklaşımlar* (Konya: Yediveren Kitap, 2009), 390.

37 Fıkıh usûlü ile felsefe arasındaki ilişki hakkında daha fazla bilgi için bk. Asım Cüneyd Köksal, "Usûl-i Fıkıh", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/201-210.

38 Ali Pekcan, "Makâsîd Teorisinin Temel Parametreleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, (2004), 129.

39 Köksal, "Usûl-i Fıkıh", 42/201-210.

40 Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 162.

ğini savunmaktadır.⁴¹ Fakat İbn Âşûr'un bu görüşü sonraki diğer usülcüler tarafından kabul görmemiştir.

Sahâbe başta olmak üzere mezhep imamları ve fakihler tarafından makâsıd temelli hükümler tespit edilmiş ve bunlara usûl kitaplarında yer verilmiştir. Bu da makâsıdü'ş-şerî'a ilminin fıkıh usûlü ilminin bir cüz'ü ve mütemmimi olduğunu göstermektedir. Kaldı ki fıkıh usûlü ilmi sadece lafızla değil aynı zamanda mâna ile de ilgilenmesi gerekmektedir. Aksi halde nassın sadece zahirine göre hüküm tayin edilirse Zâhirîler'in düştüğü birçok hataya düşmek kaçınılmaz olur.⁴² Diğer taraftan sadece mânaya dayanarak da hükümler tespit edilemez. Zira Bâtınîler, sadece nassın bâtınına önem vermekte ve bâtınını göz önünde bulundurmaktadırlar.⁴³ O halde ideal olan, hükümlerin istinbâtında nassın hem zahir hem de bâtınını göz önünde bulunduraktır.⁴⁴ Konuyla alakalı Yusuf el-Karadâvî şu ifadeleri kullanmaktadır: "Makâsıdü'ş-şerî'a fıkıhı, fıkıhın babasıdır. Zira makâsıd fıkıhıyla Şâri'in maksadı, nassın zahiri ve lafzı itibara alınıp bunun arakasında bulunan anlam göz önünde bulundurulur. Böylece nassın taşıdığı mâna, hikmet ve sırlar elde edilir. Makâsıd fıkıhı mutabaka yoluyla olmazsa da tazammun ve iltizam yoluyla diğer fıkıh (sünnetler fıkıhı, sonuçlar fıkıhı, dengeler fıkıhı, öncelikler fıkıhı) çeşitlerini de kapsamaktadır."⁴⁵ Onun bu ifadesinden makâsıdü'ş-şerî'a fıkıhının sadece fıkıh usûlünde değil, diğer fıkıh dallarının tamamında da gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Şer'î hükümlerin kaynakları sayılan başta Kur'ân ve hadis olmak üzere diğer delillerden isabetli hükümlerin istinbât edilebilmesi / çıkarılabilmesi, makâsıdü'ş-şerî'a fıkıhını göz önünde bulundurmakla mümkündür. Çünkü Şâri'in maksatlarını bilmemek ve hükümlerin istinbâtında parçacı bir yaklaşım sergilemek, müçtehidî yanlış yorumlamalar yapmaya ve hükümler tayin etmeye sebebiyet verebilir. O halde önce tayin edilen hükümler bağlamında Şâri'in genel maksadı kavranmalı ve bu istikamette yeni hükümler tespit edilmelidir. Hükümler, sadece makâsıdü'ş-şerî'a bilgisiyle değil aynı zamanda fıkıh usulünde yer alan ilkeler bağlamında belirlenmelidir. Aksi halde hükümlerin tespit edilmesinde akıl ön plana çıkacaktır. Akıllar da birbirinden farklılık gösterdiği için tayin edilen hükümlerin, zamana, mekâna ve örf'e göre değişiklik göstermesi kaçınılmaz olur. Böylece aynı meseleye farklı

41 İbn Âşûr, *Makâsıdü'ş-şerî'a*, 2 / 22; Ahmed Reysûnî, "Makâsıd ve İctihâd", çev. Ahmet Yaman, *İslam Hukuk Felsefesi Araştırmaları*, (Konya: Yediveren Kitap, 2002), 385.

42 Şâri'in maksadını bir tarafa bırakarak nasların sadece zahirine göre yorumlanmasının olumsuzlukları hakkında geniş bilgi için bk. Yusuf Karadâvî, *Şeriatın Amaçlarını Anlamak*, çev. Abdullah Kahraman (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019), 53 vd.

43 Nasların lafzını devre dışı bırakıp sadece maksat ve maslahata göre hüküm tayininde bulunanlar hakkında geniş bilgi için bk. Karadâvî, *Şeriatın Amaçlarını Anlamak*, 103 vd.

44 Numan Cugaym, *Turuku'l-keşf'an mekâsıdı'ş-Şâri'*, (Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1435/2014), 11.

45 Karadâvî, *Şeriatın Amaçlarını Anlamak*, 24.

hükümler bağlanması gerekecektir. O halde hükümlerin istinbât edilmesi noktasında, usûl ilke ve kurallarının da kullanılması gerekmektedir. Binaen aleyh makâsîdü'ş-Şerî'a fıkıhına dayanarak yapılan istinbât faaliyetinin de bu usûlün ilke ve kuralları çerçevesinde yapılmalıdır. Buna göre istinbat faaliyetinin yürütülebilmesinde fıkıh usûlünün umûmunun, husûsunun, mutlakının, mukayyedinin, nâsihinin, mensûhunun ve bunlarla bağlantılı olan makâsîdü'ş-Şerî'a fıkıhının bilinmesine ihtiyaç vardır. Netice itibarıyla içtihat faaliyetinin isabetli olabilmesi hem fıkıh usûlü hem de makâsîdü'ş-Şerî'a fıkıhının bilinmesine bağlıdır. Böylece bu bilgilere sahip olan bir kimse, içtihat faaliyetinde bulunabilir. Aksi halde müçtehidin içtihat faaliyetini yürütmesi mümkün değildir.

Hz. Peygamber din, örf ve özel durumlar (bir sahâbinin şahitliğinin iki kişi yerinde sayılması) gibi birtakım maksatlara binaen hüküm tayininde bulunmuştur. Hulefâ-yi Râşidin başta olmak üzere sahâbe de Hz. Peygamber'in maksatlarını yakînen görüp bildiklerinden dolayı, henüz sistematik fıkıh metodolojisi olmadığı halde birçok meselede içtihatla bulunmuş, yeni hükümler belirlemişlerdir. Bu kapsamda Hz. Ebû Bekir, zekât vermeyi reddedenlerle savaşıp, Kur'ân'ın toplanmasına karar vermiş, dedeye mirastan pay verse de kardeşe vermemiş ve kendisinden sonra halife olacak kişiyi belirleme yoluna gitmiştir. Hz. Ömer, haraç vergisini uygulamış ve kıtlık senesinde hırsızlık haddini uygulatmamıştır. Hz. Osman, beytülmâle ait olan develeri satıp paraya çevirmiş, Abdurrahman b. Avf'ın Tedâmu el-Esediyeye isimli hanımını ölüm hastalığında boşadığından dolayı mirastan mahrum etmemiştir.⁴⁶ Hz. Ali, sanatkarları yanlarında kaybolan eşya ile ilgili tazminat cezasına çarptırılmış, hâricî olan fırka ile savaşıp, Hulefâ-yi Râşidîn dışında Hz. Aişe, Ümmü Seleme, İbn Abbâs, İbn Mesud, Muaz b. Cebel ve Ebû Musa el-Eşarî gibi sahâbeden bazıları da ne Kur'ân'da ne de sünnette yer almayan yeni meselelere yeni hükümler tayin etmişlerdir. Bunların yeni meselelere yeni hükümler belirlemeleri, vahye şahit olmalarıyla ve makâsîdü'ş-Şerî'a fıkıhını kavramalarıyla izah edilebilir.⁴⁷

Makâsîdü'ş-Şerî'a fıkıhını en fazla Medine halkı kullanmıştır. Üstelik Fukahâ-yi Seba'nın Medine'den çıkmasının en büyük sebebi makâsîdü'ş-Şerî'a fıkıhını kullanma alışkanlığına sahip olmalarıdır. Zira bunlar Medine'de yaşadıklarından dolayı Hz. Peygamber'in meselelere hüküm tayin etmedeki gaye ve maksadını daha iyi kavriyor ve biliyorlardı. Esasen İmam Malik (v.

46 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, thk. İbrahim en-Nehhâs, *el-Câmi' li 'ulûm İmâm Ahmed*, (Mısır: Dârü'l-Felâh, 1430/2009), 11/504.

47 Makâsîd ilminin özellikleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed Mustafa Zuhaylî, *el-Vecîz fi usulî'l-fıkıh*, (Dımaşk: Dârü'l-Hayr, 1427), 1/109 vd.

179/795) dahi makâsıdü'ş-şerî'a ve maslahat fıkına çok önem vermiştir.⁴⁸ Üstelik İbnü'l-Arabî (v. 543/1148), *el-Kabes fî Şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes* isimli kitabında makâsıd ve maslahat fıkını usûlde kullanan sadece İmam Mâlik olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Aynı kitabının başka bir yerinde bu şaşkınlığını gizleyemeyen İbnü'l-Arabî, "İmam Mâlik makâsıd fıkının derinliklerine ne kadar da dalıyor. O, maslahat fıkına ne kadar da vâkıftır."⁵⁰ ifadesini kullanmıştır. Yine İbnü'l-Arabî Kur'ân'ı doğru anlamının kurallarını maddeler halinde sayarken, onuncu maddede makâsıdü'ş-şerî'a fıkının ve mesâlih ilkesinin Kur'ân'ın her yerine yayılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁵¹

Ahkâmın istinbâtı ile ilgilenen fıkıh usûlü ve bu hükümlerin gerekçesini konu edinen maksidü'ş-şerî'a fıkının aynı zaman diliminde ortaya çıkmaları bu iki bilim dalının birbirinden ayrılamayacağını ve birbiriyle sıkı ilişki içinde olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Zira hükümler Şâri' tarafından vahyedildikten hemen sonra bunların maksatları ya açıkça dile getirilmiş ya da işaret ve ima yoluyla bildirilmiştir. Böylece şer'î hükümler, makâsıdü'ş-şerî'a esasına göre tayin edilmiştir. Hükümün tayin edilmesindeki Şâri'in maksadı ise nasstan anlaşılmaktadır. Şâtıbî'nin "Şâri'in maksadı onun nassından anlaşılmaktadır. Üstelik onun kastını onun nassından anlamak daha evladır."⁵² şeklindeki ifadesi buna işaret etmektedir. Özellikle maslahat, istihsan, seddi zerâi' ve örf delillerine dayanarak tayin edilen hükümlerin temelinde Şâri'in maksadı yer almaktadır. Nitekim şer'î hükümler, Şâri'in maksadı kapsamında ve insanların maslahatı düşünülerek tespit edilmektedir.⁵³

Nasta yer alan hükümlerden kastedilen hedef, yine nasta bulunan "من أجل", "لأجل", "يريد" ve "كي" gibi kelimeler vasıtasıyla rahatlıkla anlaşılabilir. Bu kelimeler aynı zamanda fıkıh usûlünde illet ve hikmeti belirleme işlevini yürütmektedir. Mesela Allah Teâlâ "Allah yükünüzü hafifletmek ister."⁵⁴ mealindeki âyette "يريد" kelimesiyle insanların zayıf yaratıldığından dolayı kaldıramayacağı yüklerle mükellef kılınmadığı yönündeki illeti/gerekçeyi ifade etmiştir. Bu illet, aynı zamanda Şâri'in maksadını ortaya koymaktadır. Öte yandan umumun bir illetten dolayı tahsis edilmesi bir usûl kaidesi olarak bilinmektedir. Umûmun tahsis edilmesi aynı zamanda Şâri'in kastettiği bir durumdur. Mesela ehl-i beyte zekâtın verilemeyeceği genel bir hükümdür. Fakat sonraki dönemlerde onlara fey'den pay verilmediğinden dolayı mağ-

48 Abdullah b. Beyye, *Alâkatü mekâsıdü'ş-şerî'a bi usûli'l-fikh*, 41.

49 Ebû Bekir, el-Kâdî Muhammed b. Abdullah b. Arabî, *el-Kabes fî Şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah, (y.y.: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1992), 786.

50 İbnü'l-Arabî, *el-Kabes*, 1098.

51 İbnü'l-Arabî, *el-Kabes*, 801.

52 İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḥmî el-Ğırnâfî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥasen, (y.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997), 3/32.

53 Pekcan, "Makâsıd Teorisinin Temel Parametreleri", 126.

54 Nisâ 4/28.

duriyetlerinin giderilmesi maksadıyla fakir olanlarına zekât verilebileceği hükme bağlanmıştır. Bu hüküm aynı zamanda mağduriyetin ortadan kaldırılması ilkesini esas almıştır. Bu ilke hükümlerin tayin edilmesinde illet olarak kullanıldığı gibi aynı zamanda Şârî'in maksadı sayılmaktadır. Öte yandan yolculuk esnasında ramazan orucunun tutulmaması, abdestin yerine teyemmümün meşru sayılması ve arâyâ alışverişinin geçerli kabul edilmesi gibi meselelerin hükmü de meşakkatin kaldırılması gibi maksatlara dayanmaktadır. Yine fâize kapı araladığı endişesiyle 'îne alışverişini geçersiz sayan usulcülerin büyük çoğunluğu, bu hükmü sedd-i zerâi' maksadına dayandırmışlardır. Mâlikî fakihlerin hafızlığını unutmasın diye özel durumda olan kadınların Kur'ân okumasına izin vermesi, yine maksidü'ş-şârî kapsamında belirlenen bir hükümdür. Bu hüküm, aynı zamanda illet sayılmaktadır. Diğer taraftan bu hükmün temelinde meşakkatin kaldırılıp kolaylığın sağlanması ilkesi de yer almaktadır. Aksi halde söz konusu bu hüküm ne nass ne icmâ' ne de başka bir delilde yer almamaktadır.⁵⁵ Görüldüğü gibi bu meselelerin tamamında hükümler aynı anda hem usûl ilkelerine hem de makâsidü'ş-şerî'a fıkıhına göre tayin edilmiştir.

Makâsidü'ş-şerî'a fıkıhı ile fıkıh usûlü ilminin birbirinden ayrılması gerektiği düşüncesinden, maksidü'ş-şerî'a fıkıhının geniş ve derin anlamda araştırılması ve ilkeler belirlenmesi kast ediliyorsa bunun yapılması zaruridir. Fakat bu düşünceden her iki bilim dalının birbirinden tamamen ayrı ve birbiriyle alakasız oldukları kastediliyorsa bu kabul edilemez. Zira meydana gelen yeni meselelere hüküm tespit ederken makâsidü'ş-şerî'a fıkıhı ile fıkıh usûlü ilminin birbirinden bağımsız ve kendi bağlamından koparılarak işlev görmesi isabetsiz hükümlerin ortaya konulmasına sebep olacaktır. Kaldı ki ahkâmın ortaya konulmasında maksidü'ş-şerî'a fıkıhının yanında maslahat, ihtiyaç, zaruret, sedd-i zerâi' gibi deliller de birbirini tenkis etmeyecek/çelişmeyecek şekilde ve aynı anda kullanılmalıdır. O halde kolaylık ilkesi kapsamında sadece "Meşakkat teysiri celbeder." kuralını esas alarak diğer ilke ve kurallardan bağımsız olarak hükümlerin tespit edilmesi, isabetsiz hükümlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verir.⁵⁶

Son dönem fıkıh usûlü literatürü geleneğinde makâsidü'ş-şerî'a ile ilgili konular ayrı başlıklar altında ele alınsa da kadim fıkıh usûlü geleneğinde makâsid ile ilgili konulara usûl konuları arasında serpiştirilerek yer verilmiştir. Bu yöntemler, makâsidü'ş-şerî'a ilminin usûl ilminden ayrı düşünülemediğine ilişkin bir kanıt teşkil etmektedir.⁵⁷ Gazzâlî, İbn Abdüsselam, Şâtıbî ve İbn Âşûr gibi bilginlerin makâsidü'ş-şerî'a fıkıhıyla ilgili müstakil eserler

55 Abdullah b. Beyye, *Alâkatü mekâsidü'ş-şerî'a bi usûli'l-fıkh*, 142.

56 Soner Duman, *Günümüz Fıkıh Problemleri*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018), 37-38.

57 İbrahim Kafi Dönmez, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 40.

yazması ve konuyu müstakil başlıklar altında ele alması, bu ilmin fıkıh usûlü ilminden farklı bir ilim olduğunu gerektirmemektedir. Öyle olsaydı fıkıh usûlünün ayrılmaz bir parçası olduğu noktasında ihtilaf bulunmayan kıyas, icmâ' ve zarûrât-ı hamse gibi deliller ve konular da usûl ilminden ayrı birer ilim sayılmaları gerekecekti. Zira bu konular hakkında da müstakil eserler telif edilmiştir. Oysa bu delil ve konuların usûl ilminin birer delili ve konuları olduğu noktasında ihtilaf bulunmamaktadır.

Makâsıdü's-şerî'a fikhî ile fıkıh usûlü ilminin birbiriyle ilişkisinin daha iyi anlaşılması adına makâsıdü's-şerî'a fikhî'nin Kur'ân, hadis, kıyas, icmâ', mesâlihü'l-mürsele gibi deliller ile olan ilişkisine bakmak gerekmektedir. Zira Şârî'in maksadı, aynı zamanda fıkıh usûlü ilminin önemli bir kısmını teşkil eden bu deliller vasıtasıyla elde edilmektedir. Böylece makâsıdü's-şerî'a fikhî ile fıkıh usûlü ilminin birbiriyle olan bağlantısı daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

2.1. Makâsıdü's-Şerî'a ve Kur'ân

Kur'ân'da Şârî'in maksadını dile getiren birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde Allah'ın hiçbir şeyi kasıtsız olarak yaratmadığı ve hiçbir hükmü maksatsız vaz' etmediği anlaşılmaktadır. İnsan ve cinlerin yaratılmasındaki maksat, ancak Allah'a kulluk etmeleri için olduğu açıkça dile getirilmiştir.⁵⁸ Peygamberlerin gönderilmesindeki maksat ise "*Müjdeleyen ve uyarın peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı tutunacak bir delilleri olmasın!*"⁵⁹ mealindeki âyetle ifade edilmiştir. Fıkıh usûlünün birinci delilinin/kaynağının Kur'ân olduğu hakkında ihtilaf yoktur. Dolayısıyla fikhî hükümler öncelikle bu delilden çıkarılmaktadır. Diğer taraftan bu delil aynı zamanda hükümlerin maksatlarının da kaynağı sayılmakta ve ahkâmın hangi maksatlarla tayin edildiği bu delilden anlaşılmaktadır.⁶⁰ Böylece Kur'ân'da namazın farz kılındığına hem metodolojik ilkelerle⁶¹ hem de namazın bu hükmünün insanları kötülüklerden alıkoyduğu ve Allah'a derin saygı duyma vasıtası sayıldığı maksadından dolayı tayin edildiği ifade edilmiştir.⁶² Görüldüğü gibi Kur'ân, hükmün istinbâtında kullanılan hem metodolojik ilkelerin hem de maksatların kaynağıdır. Aynı durum zekât için de söz konusudur. Nitekim Kur'ân'da zekât vermenin farz kılınmasındaki maksad, mükellefin manevi kirlerden temizlenmesi ve mallarının mânen artması olduğu ifade edilmiştir.⁶³ Görüldüğü gibi zekât vermenin hükmü de maksadı

58 Zâriyât 51/56.

59 Nisâ 4/165.

60 Halit Boz, Kur'an'da Lafızların Delalet Şekilleri, Bingöl Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, Sayı; 5. 147-163.

61 Bakara 2/43.

62 Müminun 23/2.

63 Bakar 2/43; Tevbe 9/103; Rûm 30/39.

da Kur'ân'da yer almaktadır. İslam hukukunun birçok hükmü ve bu hükümlerin maksatları Kur'ân'da zikredilmiştir. O halde Kur'ân, hükümlerin istinbatında kullanılan metodolojik ilkelerin kaynağı olduğu gibi, aynı zamanda bu hükümlerde birtakım maksatların da mülâhaza edildiğinin ifade edildiği delildir.

2.2. Makâsıdü'ş-Şerî'a ve Hadis

Hadisler, hükmün istinbat edildiği delillerin ikincisidir. Aynı zamanda hadisler, Şâri'in maksatlarının dile getirildiği delillerdendir. Söz gelimi "Ey genç topluluğu! Kim iffetini korumak isterse evlensin. Zira evlilik gözü ve ırzı muhafaza etmektedir."⁶⁴ hadisinden, Şâri'in evliliği teşvik etmesinin maksadı olan, gözü haramdan sakındırması açıkça dile getirilmiştir. Bu hüküm, hem makâsıdü'ş-şerî'a bilgisi bağlamında hem de istinbat metodlarının işletilmesinin neticesinde elde edilmektedir. Böylece makâsıd fıkının yanında fıkıh usûlü ilkeleri hükmün istinbatında rol almıştır. Başka bir hadiste Hz. Peygamber, özel hayatın mahremiyetinin esas olduğunu kast ederek, başkasına ait bir mekâna girmek için izin talep edilmesi gerektiğini ifade etmiş, başkasına ait bir mekâna izinsiz girmenin meşru olmadığını dile getirmiştir. Bu hadisteki hükmün tayinindeki kasıt, bir kimsenin mahrem olan bir duruma, onun izni olmadan başkasının haberdar olma ihtimalini engellemektir.⁶⁵ Öte yandan komşuya şufa hakkının tanınması hükmü,⁶⁶ başkasından gelebilecek zararın önlenmesi maksadına dayanmaktadır. Yine Hz. Peygamber, bir kadınla aynı anda teyzesi ya da halasıyla da evliliği yasaklamıştır. Bu hükümden maksat, akrabalık ilişkisinin kopmasını engelleme şeklinde açıklanmıştır.⁶⁷ Görüldüğü gibi hukuki hükümlerin tespit edilmesinde, fıkıh usûlü ilkelerinin yanı sıra makâsıd bilgisi de göz önünde bulundurulmaktadır. Zira bu hadislerde hükümlerin tayin edilmesi ve peşinden maksatlarının ifade edilmesi, hükümle ilgilenen usûl ilminin, makâsıd ilminden ayrı düşünülmesinin imkânsız olduğunu göstermektedir.

2.3. Makâsıdü'ş-Şerî'a ve İcmâ'

Fıkıh usûlü ilminin önemli delillerinden biri icmâ'dır. İslam hukukunun bazı hükümleri fakihlerin icmâ' etmesiyle tespit edilmektedir. Fakihler, bir hükmü tespit ederken birtakım maksatları göz önünde bulundurmaktadırlar. Mesela öfkeli olan bir hâkimin hüküm vermesi icmâ' ile mekruhtur. Bu

64 Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühayr, (Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât, 1422), "Nikâh", 5065.

65 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "Libâs" 5924.

66 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî b. Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, t.y.), 2/833.

67 Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp el-Lehmî et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Tarık b. Avvedallah b. Muhammed, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, t.y.), 11/337.

hükümün dayandığı maksat, öfkeli olan hâkimin yanlış hüküm verme olasılığıdır.⁶⁸ Yanlış hüküm verme olasılığının ortadan kaldırılması maksadıyla öfkeli olan hâkimin hüküm vermesi mekruh sayılmıştır. O halde hükümün tayin edilmesinin temelinde Şâri'in yanlış hüküm verme olasılığının önüne geçme maksadı yer almaktadır. Öte yandan bakire olan kızdaki evlilik izni alınırken, sükût etmesi izin sayılmaktadır. Bu konuda fakihler görüş birliğine varmışlardır. Bu hükümün dayandığı maksat bakire olan kızların genellikle evlilik konusunda utangaç davrandıkları dolayısıyla susmayı tercih ettikleri düşüncesidir.⁶⁹ Aynı şekilde yolcu olan bir kimsenin cuma namazıyla mükellef olmadığı noktasında icmâ' vardır. Bu hükümden maksat, yolcuyu meşakkatten kurtarmak ve yükünü hafifletmektir.⁷⁰ Görüldüğü gibi bu hükümlerin tespit edilmesinde makâsîdü's-Şâri' düşüncesi rol almaktadır.

2.4. Makâsîdü's-Şerî'a ve Kıyâs

Kıyas, fıkıh usûlünün önemli delilleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda kıyasın makâsîdü's-Şerî'a fıkhıyla olan ilişkisi herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Zira fer'in hükmü hem asılda hem de ferde bulunan ortak illetten dolayı tespit edilmektedir. Şâri', asılda bulunan illetin aynısını fer'de de tespit ettiğinden dolayı aslın hükmünü fer'e tayin etmektedir. Esasen hükümün tespit ve tayin sürecinde Şâri'in maksadının göz önünde bulundurulduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu da hükümün tespit ve tayin etme noktasındaki kıyas faaliyeti ile makâsîdü's-Şerî'a fıkhının birbiriyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Mesela sarhoş ettiğinden dolayı bira, şaraba kıyas edilerek haram kabul edilmektedir. Şâri'in gerek asılda gerekse fer'de kast ettiği illet, aklın yok olmasıdır. O halde şarap gibi biranın da haram sayılmasının illeti (aklı yok etmek) Şâri' tarafından kast edilmiştir. Yine Has'amlı bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Benim babam şu anda hac edemeyecek kadar yaşlıdır. Onun yerine hac etsem olur mu?" Hz. Peygamber, "Senin babanın bir borcu olduğunda onu ödersen olmaz mı?" diye sorduğunda, adam "Olur" dedi. Hz. Peygamber, "O halde onun yerine hac edersen geçerli olur"⁷¹ buyurdu. Bu hadise göre Hz. Peygamber, kıyas yoluyla maksadının ne olduğunu ortaya koyarak hükümün tayininde bulunmuştur. Fakat Şâri'in maksadının bilinmediği dolayısıyla illetin tespit edilemediği durumlarda kıyas faaliyeti yürütülemez. Nitekim Şâri'in maksadının bilinmediği teabbudî olan hususlarda illet ve Şâri'in maksadı bilinmediğinden dolayı kıyas faaliyeti ile hüküm tayin edilememektedir.

68 Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1392), 12/15.

69 Heyet, *el-Mevsu'atü'l-fıkhiyyeti'l-Kuveyytiyye*, (Kuveyt: Vizâratü'l-Evķâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1427), 2/386.

70 Heyet, *el-Mevsu'a*, 25/36.

71 Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal, *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb Arnaût (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 3/378.

Kıyas faaliyetindeki hükmün tespiti, illete bağlı olduğu gibi hikmete de bağlıdır. Nitekim kıyas faaliyetinin hikmet esasına dayandığı düşüncesinde olan Fahreddin er-Râzî, Beyzâvî ve Âmidî gibi usulcüler bulunmaktadır.⁷² Hükmün hikmet esasına göre tayin edilmesine hikmetü't-teşrî denilmektedir. Bu ismin maksidü'ş-şerî'a için de kullanıldığı bilinmektedir. Maksidü'ş-şerî'anın hikmetü't-teşrî ismiyle anılması düşüncesinden yola çıkarak, makâsîdû'ş-şerî'a ile fıkıh usûlü ilminin birbiriyle irtibatlı olduğu sonucuna varılabilir.⁷³

2.5. Makâsîdû'ş-Şerî'a ve Maslahat

Maslahat, celbü'l-menfaa ve def'u'l-mefsede anlamında olan faydalı olanın elde edilmesi, zararlı olanın giderilmesi şeklinde tarif edilmiştir. Şer'î hükümlerin tayininde göz önünde bulundurulan makâsîdû'ş-şâri' / makâsîdû'şerî'a kavramının temelinde de faydalıyı temin zararlıyı giderme düşüncesi bulunmaktadır. Usûl bilginleri, bu düşünceden yola çıkarak maksidü'ş-şerî'a ve maslahatın aynı anlamda olduğunu, üstelik bu iki kavramın birbirlerinin yerine kullanıldığını ileri sürmüşlerdir.⁷⁴ Bu noktada usulcüler görüş birliği içindedir. Bu görüşlerine “*Elbette Allah, adaletli davranmayı, iyilikten ayrılmamayı ve akrabayı görüp gözetmeyi emreder.*”⁷⁵ ve “*Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.*”⁷⁶ mealindeki âyetleri delil göstermişlerdir. “*Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur.*”⁷⁷ ve “*Din kolaylıktır.*”⁷⁸ şeklindeki hadisler de onların bu düşüncesini destekler niteliktedir. Ancak Şâri'n hükmün gerekçesini açıklayıp açıklamadığına göre makâsîdû'ş-şerî'a ve maslahat arasında fark olduğu söylenebilir. Şöyle ki, makâsîdû'ş-şerî'a bağlamında tayin edilen hükümler külliyâtü'l-hamse denilen dinin, aklın, malın, canın ve neslin korunması kapsamında gerekçelendirilmektedir. Maslahat bağlamında tayin edilen hükümlerin gerekçeleri ise Şâri' tarafından belirlenmemiştir. Zira maslahat ile tayin edilen hükmün gerekçesi müçtehit tarafından tespit edilmektedir. Fakat neticede maslahat bağlamında tayin edilen hükmün gerekçesi de Şâri'n maksadıyla uyumlu olması gerekmektedir.

Maslahat, İslam hukuk usûlünün önemli delillerinden sayıldığına göre maksidü'ş-şerî'anın da İslam hukuk usûlünün bir delili olduğu, dolayısıyla

72 Râzî, *el-Mahsûl*, 5/289; Âmidî, *el-İhkâm*, 3/203; Şabân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 195.

73 Bk. Mehmet Aziz Yaşar, “Müteariz Kıyasların Tercihinde Makâsîdün Fonksiyonu”, *Makâsîd Düşüncesinin Gelişimi ve Yöntemsel Tahlili*, (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2022), 265-271.

74 İbn Âşûr, *Makâsîdû'ş-şerî'a*, 2/171; Nureddin b. Muhatar el-Hâdimî, *İlmu Mekâsîdi'ş-Şer'iyey*, (y.y.: Mektebetü Ubeykân, 1421/2001), 23.

75 Nahl 16/90.

76 Bakara 2/185.

77 İbn Hanbel, *el-Müsned*, 37/462.

78 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “İmân”, 39.

fıkıh usûlünün çatısı altında olduğu söylenebilir. Nitekim hükümlerin tespit edilmesinde, dünyevî menfaatlerden çok hem dünyevi hem uhrevî saadete vesile olan makâsıdü'ş-şerî'a itibara alınmakta ve bu doğrultuda hükümler tayin edilmektedir. Buradan hareketle hükümlerde yapılacak olan kolaylaştırmalar birilerinin gönlünü kazanma gayesiyle yapılan basitleştirme veya sosyal baskılar neticesinde ve arzulara göre fetva verme değildir. Bilakis Kur'ân ve Sünnetin tabîî maksatlarını ve beklentilerini yerine getirmedir.⁷⁹ Makâsıdü'ş-şerî'adan kast edilen şey, zarûruyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât'tır. Zarûriyyât kapsamında beş temel esası olan dinin (ismetü'd-dîn), malın (ismetü'l-mâl), canın (ismetü'n-nefs / ismetü'd-dem), neslin (ismetün'n-nesl) ve aklın (ismetü'l-akl) korunması yer almaktadır.⁸⁰ Bunlar, makâsıdü'ş-şerî'a fıkıhında hükümlerin tespitinin temelinde yer alan beş temel ilke "el-usûlü'l-hamse" olarak bilinmektedir. Esasen Şâri'in maksadı sadece bu beş ilke ile sınırlandırılmaz. Zira Şâri'in maksadı, insanlar için menfaati celb, mefsedeti def etmektir. Bu düşünce beş temel ilkedен daha geniştir. Nitekim İbn Teymiyye, maslahatın bu beş ilkenin dışında da itibara alınması gerektiğini ifade etmiştir. Onun konuyla ilgili ifadesi şöyledir: "İslam bilginleri maslahat-ı mürselenin sadece can, mal, ırz, akıl ve din gibi korunması gereken hususlarda gözetilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki maslahat-ı mürsele menfaatin celb, mefsedetın def edilmesi beklenen her durumda gözetilmelidir."⁸¹ O halde menfaatin celb, mefsedetın def edilmek istendiği her durum Şâri'in maksadıdır denilebilir.

Sahâbe döneminde meydana gelen problemler, maslahat ilkesi göz önünde bulundurularak makâsıd temelli hükümlerle halledilmiştir. Hz. Ebû Bekir, Kur'ân'ın toplanması olayında bu yöntemi uygulamıştır. Zira Kur'ân'ın toplanması sonraki dönemlerde Kur'ân'ın kaybolması endişesinin bertaraf edilmesi maksadıyla gerçekleştirilmiştir. Böylece sahâbe, insanların maslahatını göz önünde bulundurarak ve bunu kastederek hüküm tayininde bulunmuşlardır. Nitekim Kur'ân'ın toplanması hususu, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Zeyd b. Sabit tarafından müzakere edilirken Hz. Ömer'in "Allah'a yemin olsun ki bu hayırlı bir iştir."⁸² ifadesi hükümlerin fayda ve zarar maksatlı tespit edildiğinin işaretidir. Öte yandan bir kişiyi öldüren, topluluk bile olsa, tamamının öldürülmesi gerektiği hükmü, maslahat maksadıyla verilmiştir. Zira bir kişiye karşı sadece bir kişinin öldürülmesi, insanların topluluk ta-

79 Ahmet Gündüz, *İslam'ın İbadetlerde Kolaylık Anlayışı*, (İstanbul: Sonçağ Yayınları, 2018), 38.

80 Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam, (y.y.: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1413/1993), 174.

81 Takıyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdullah b. Abdilhalim b. Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed, (Medinetü'l-Münevvere: Macma' Melik Fehd, 1995), 11/343.

82 İbn Hanbel, *el-Müsned*, 1/238.

rafından öldürülmesinin önünü açacak ve cinayetler yaygın hale gelecektir. Bunun önüne geçme maksadıyla bir kişiyi öldüren, topluluk bile olsa bu topluluğun öldürülmesi gerektiği hükme bağlanmıştır.⁸³ Aynı şekilde hoparlör sistemlerinin kullanılarak ezan okunmasının caiz oluşu birçok kişiye namazın duyurulması maksadına matuftur. Nikah ve alışveriş gibi akitlerin tescil edilmesi de hukukî hakların kaybolmaması maksadına dayandırılmaktadır. Bu meselelerin tamamında Şâri', insanların maslahatını göz önünde bulundurarak ve bunu kastederek hüküm tayininde bulunmuştur.

2.6. Makâsîdü'ş-Şerî'a ve İstihsan

İstihsan deliline göre hüküm istinbât etmenin en önemli şartı makâsîdü'ş-şerî'a bilgisine sahip olmaktır. Makâsîdü'ş-şerî'a bilgisine sahip olmayan bir kimse, sadece istihsan deliline dayanarak isabetli bir hüküm tespit etmesi mümkün değildir. Mesela yabancı bir kadına bakmanın haram olduğu birçok hadiste geçtiği halde İslam hukuku, istihsana dayanarak evlilik arifesinde olan erkek ve kadının birbirine bakmasında sakınca görmemiştir. Şâri' bu hükümden kast ettiği mânayı "Birbirinize bakmanız sonraki hayatınızın devamına vesile olacaktır."⁸⁴ ifadesiyle açıklamıştır. Öte yandan muamelatta belirsizliğin giderilmesi gerektiği ilkesine aykırılık teşkil ettiği halde hamamlarda yıkanmak hukuken geçerli kabul edilmiştir. Hâlbuki hamama giden bir kimsenin hamamda geçireceği süre ve harcayacağı su miktarı bilinmemektedir. Fakat insanların ihtiyacının karşılanması maksadıyla hamama gitmek geçerli kabul edilmiş ve bu noktada icmâ' olmuştur.⁸⁵ Bu meselelerden anlaşıldığı üzere istihsan delilinin temelinde makâsîdü'ş-şerî'a düşüncesi yer almaktadır.⁸⁶

2.7. Makâsîd ve İctihad

Hükümlerin istinbât edilmesi içtihat faaliyetiyle olmaktadır. İctihat faaliyeti ise fıkıh usûlünün ilkeleri ve makâsîdü'ş-şerî'a fıkının derinlemesine kavranmasıyla mümkün olmaktadır. Buna göre içtihat yapmak isteyen kimse içtihat edilecek konuyu iyi kavraması, makâsîdü'ş-şerî'a bilgisini ve fıkıh usûlü ilkelerini iyi bilmesi gerekmektedir. Aksi halde içtihat ederek istinbât faaliyetinde bulunsa bile isabetli hükümler elde edemez. Gazzâlî, içtihat edebilmeyi üç ilimde ihtisas sahibi olmaya bağlamıştır. Bunlar, Hadis, Arap dili ve usûl ilimleridir.⁸⁷ Gazzâlî'nin makâsîdü'ş-şerî'a bilgisini ayrıca gerekli görmemesi, muhtemelen bu ilmi fıkıh usûlü ilminin bir parçası saydığından dolaydır. Diğer taraftan Şâtübî içtihat edebilmeyi makâsîdü'ş-şerî'ayı bilmek

83 Haçkalı, "Şerî Hükümlerin Genel Amaçları", 289.

84 İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, 1/599.

85 Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173.

86 Faruk Beşer, *Bilgi Fıkıh ve İctihad*, (İstanbul: Nûn Yayınları, 2007), 161.

87 Reysûnî, "Makâsîd ve İctihad", 129; Beşer, *Bilgi Fıkıh ve İctihad*, 161.

ve istinbât melekesine sahip olmak şeklinde iki şarta bağlanmaktadır.⁸⁸ Onun makâsîdü'ş-şerî'a fikhını ayrıca zikretmesi içtihadın lafız ve mâna ilişkisini göz önünde bulundurmasından kaynaklanmaktadır. Esasen sahâbe ve diğer müçtehitler bu iki vasıfla hükümleri istinbât etmişlerdir. Zira sahâbe, usûl kurallarının yanında Hz. Peygamber'in hâne-i saadetinde bulunmuş, onun olaylara yaklaşımına, problemleri halletme yöntemine şahit olmuş ve bu yönde meleke kesp etmişlerdir. Böylece onlar da olaylara Hz. Peygamber'in göz önünde bulundurduğu maksatları tasavvur ederek yeni meseleleri onun çözdüğü gibi çözmüşlerdir. Sahâbe gibi fakihler de bugün bildiğimiz mânada usûl ilkeleri henüz belirgin hale gelmediği dönemde mânaya ehemmiyet vermiş, uzun süre fıkıhla meşgul olmuş, böylece makâsîdü'ş-serîa fikhını kavramışlardır. Makâsîdü'ş-serîa fikhını kavrayan kimseler, icihat etme melekesi elde etmiş ve isabetli içtihat yapmaya muvaffak olmuşlardır. Zira Şâri'in kastını kavrayamayan kimse, onun kelimelerinden muradını anlaması mümkün değildir. Şâri'in maksadının kavranması da Şâtıbî'nin ifade ettiği gibi Arapçayı iyi bilmek ve dilin inceliklerini iyi anlamakla mümkün olabilmektedir.⁸⁹

Fıkıh usûlü literatüründe üç çeşit içtihadı söz edilmektedir. Birincisi, yorum içtihadıdır. Buna içtihadü'l-beyânî denir. Bu içtihat yönteminde hükmün tespit edilmesi faaliyetinde makâsîdü'ş-serîa fikhı ön plana çıkmaktadır. Fakat makâsîdü'ş-serîa fikhı ile birlikte usûl ilkeleri de göz önünde bulundurulmaktadır. İkincisi kıyas içtihadıdır. Kıyas içtihadı faaliyetinde, makâsîdü'ş-serîa fikhı ve illet kapsamında aslın hükmü fer'e uygulanmaktadır. Üçüncüsü ise istislâh içtihadıdır. İstislâh içtihadı faaliyetinde, kıyas içtihadı imkanının bulunmadığı hususlarda makâsîdü'ş-serîa ve maslahat prensibi kapsamında yeni meselelere hükümler istinbât edilmektedir.⁹⁰ Esasen içtihadın bu ayırımı tabi tutulması, içtihat faaliyetinde mânanın dolayısıyla makâsîdü'ş-şerî'a fikhının önem arz ettiğinin bir göstergesidir. Nitekim nassın mânasının hükmün tayininde esas alınması iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi kıyas içtihadıdır. Kıyas içtihadı, aslın hükmünün konulmasının gerekçesi olan illetten yola çıkarak fer'e hüküm belirleme çabasıdır. İlet ekseninde dönen ve sistematik akıl yürütme mekanizması olan kıyas içtihadı mevcut bir hükmün uygulama alanının genişletilmesi faaliyetidir. İkincisi ise makâsîd içtihadıdır. Hikmet ve maslahat ekseninde dönen makâsîd içtihadı, istihsan ve istislâh olarak da adlandırılmaktadır. Makâsîd içtihadında âyet ve hadislerin genel anlamından yola çıkarak küllî mânalar ve Şâri'in dikka-

88 Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, ed. Ebû Ubeyde (y.y.: Dârü İbn Affân, 1417), 6/Mukaddime; Beşer, *Bilgi Fıkıh ve İctihad*, 161.

89 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 5/53.

90 Maslahat/makâsîd ve içtihat arasındaki ilişki hakkında daha geniş bilgi için bk. Haçkalı, "Şerî Hükümlerin Genel Amaçları", 496; Komisyon, *Temel İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019), 5/369.

te aldığı maksat ve hedefler muvacehesinde hükümler tayin edilmektedir.⁹¹ Görüldüğü gibi içtihat türlerinin tamamında makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhı itibara alınmakta ve hükümler istinbât edilmektedir.

Fıkıh usûlü ile makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhının birbirinin mütemmimi olmasındaki amaç, içtihat faaliyetinin, İslam teşriinin özüne ve amacına göre denetlenmesi ve ona bu yönde açılım sağlanmasıdır. Bu itibarla Şâri'in maksatlarına ilişkin bilgiye sahip olmak, müçtehit için vazgeçilmez bir niteliktir. Mevcut hükümleri makâsîdü'ş-şerî'a bağlamında anlayıp yorumlayabilen bir kimse, hakkında hüküm bulunmayan meselelerin hükümlerini isabetli bir şekilde tespit edebilir. Ayrıca bir kimse, şer'î ahkâmın maksatlarını kavradığı ölçüde; ta'lim etmede, fetva vermede ve içtihatla bulunmada Hz. Peygamber'e halef olabilir.⁹² Aksi halde müçtehitlerin tespit ettikleri hükümlerde yanlış yapma riski artabilir. Bu sebepten dolayı usulcüler, gerek lafzî istinbât ilke ve kurallarıyla gerek kıyas yöntemiyle ve gerekse de makâsîdü'ş-şerî'a yoluyla yürütülen içtihat faaliyetinin tümünde makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhının dikkate alınması gerektiğinin altını çizmiş ve bu üç içtihat yönteminin birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceğini vurgulamışlardır.⁹³ Netice itibarıyla usûl ilminin önemli konularından biri olan içtihat faaliyetinin de makâsîdü'ş-şerî'a bilgisinden soyutlanarak yürütülmesi imkân dahilinde değildir. O halde makâsîdü'ş-şerî'a ilminin fıkıh usûlü ilmiyle ilişkisi müstakil ve ayrı bir ilim ilişkisi değil; aksine her iki ilmin birbirine muhtaç ve birbiriyle ilişkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki makâsîdü'ş-şerî'a isminden de her iki ilmin birbiriyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Zira makâsîdü'ş-şerî'a ilminden maksat Şâri'in hangi hükmü kast ettiğinin irdelenmesi olduğu gibi fıkıh usûlü ilmi de aynı gaye ile faaliyet yürütmektedir.

Malum olduğu üzere fıkıh usûlüne yöneltilen eleştirilerden biri de fikhî meseleleri ele alırken cüziyyata dalıp külliyatı göz ardı etmesidir. Zira fıkıh usûlü fikhî meseleler bağlamında cüziyyata daha çok yer verdiği için kazıistik bir yapıya sahiptir. Buna karşılık makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhı hem cüziyyata hem de külliyatta yer vermektedir.⁹⁴ Zira isabetli ve güvenilir hükümlerin elde edilmesi külli kuralların göz önünde bulundurulmasına bağlıdır. Esasen

91 Adem Yıldırım, "İslam Hukuku Literatüründe Makâsîdü'ş-Şerî'aya Genel Bir Bakış", *İslami İlimlerde Maslahat (Disiplinler Arası Bir Yaklaşım)*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 161; H. Yunus Apaydın, "İctihad", *DİA*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/432-445.

92 Haçkalı, "Şerî Hükümlerin Genel Amaçları", 497.

93 Haçkalı, "Şerî Hükümlerin Genel Amaçları", 498.

94 Fıkıh usûlüne yöneltilen eleştiriler hakkında daha geniş bilgi için bk. Dönmez, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, 174. Ayrıca bk. Soner Duman, *Usûl Yazıları*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017), 109 vd. Ayrıca bk. Mehmet Selim Aslan, "Fıkıh Usulünde Tecdîd Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam ve Yorum*, (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019), 519. Ayrıca bk. Soner Duman, Shaker Jabari, "Çağdaş Dönemde Usûl-i Fıkıhın Yenilenmesi Tartışmaları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/1 (Mart 2020): 199-233.

Şâtıbî'nin de makâsıdü'ş-şerî'a bilgisine sahip olmayı, içtihat etmenin vazgeçilmez şartları arasında zikretmesi bu sebepten dolaydır.⁹⁵

3. Makâsıdü'ş-Şerî'a Bağlamında Küllî Kaideler

Fıkıh usûlünde hükümlerin istinbâtında kullanılan birtakım küllî kaideler bulunmaktadır. Bu kaideler aynı zamanda makâsıdü'ş-şerî'a fıkına dayalı içtihadın ilkelerini de tayin etmektedir. Zira bu küllî kaidelerin tanzim edilmesindeki gaye ve bunlardan anlaşılan mana göz önüne alındığında hükümlerin maksatlara bina edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kaideler, İslam hukukçularının ortak kabulünü yansıtmaları ve İslam hukuk usulünde makâsıdü'ş-şerî'a fıkının yerini göstermesi bakımından önemlidir. Bunlardan bazıları şunlardır:

Bir işten maksat ne ise hüküm ona göre verilir.⁹⁶

Makâsıdü'ş-şerî'ayı korumak esastır.⁹⁷

Akitlerde makâsıd ve ma'âniye itibar edilir. Elfâz ve mebâniye itibar edilmez.⁹⁸

Zarar-ı âmmin def'i için zarar-ı has ihtiyar olunur.⁹⁹

Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evladır.¹⁰⁰

Zarar vermek ve zarara zararlarla karşılık vermek yoktur.¹⁰¹

Meşakkat teysîri celbeder.¹⁰²

Zarar izale olunur.¹⁰³

Zaruretler, mubah olmayan şeyleri mubah kılar.¹⁰⁴

Def-i mefâsit celb-i menâfi'ten evladır.¹⁰⁵

Raiyye üzerinde tasarruf maslahata menuttur.¹⁰⁶

95 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 6/Mukaddime.

96 «الأمر بمقاصدها» Bu ilkenin kaynağı "Ameller ancak niyetlere göredir." (Buhârî, "Bed'ul'vahy", 1) şeklindeki hadistir.

97 «المحافظة على مقاصد الإسلاميه ضروري» (Kuyucukluzâde Mehmet Atif Efendi, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Külli Kaideler Şerhi*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 43).

98 "الإعتبار للمقاصد والمعاني لا للألفاظ والمباني" Kuyucukluzâde, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Külli Kaideler Şerhi*, 43.

99 "يُتَحَمَّلُ الضَّرَرُ الْخَاصُّ لِدَفْعِ ضَرَرِ عَامٍ" (Ali Haydar Efendi, *Dürrer'l-Hükkâm Şerhu mecelleti'l-ahkâm*, (y.y.: Dârü'l-cil, 1411/1991.), Madde 26.

100 "كَرَاهَةُ الْمَقْصَدِ أَوْلَى مِنْ جَلْبِ الْمَنْفَعِ" Ali Haydar Efendi, *Dürrer'l-hükkâm*, Madde 17.

101 "لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ" Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, Madde 19.

102 "التصرف على الرعية منوط بالمصلحة" Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, Madde 58.

103 "الضرر يزال" Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, Madde 20.

104 "الضرورات تبيح المحظورات" Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, Madde 21.

105 "درء المفاسد أولى من جلب المنافع" Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, Madde 30.

106 "التصرف على الرعية منوط بالمصلحة" Ali Haydar Efendi, *Dürrerü'l-hükkâm*, Madde 58.

Esasen maslahatların değişmesinden dolayı hukukî işlemlerin hükümleri de değişmektedir.¹⁰⁷ Bu kurallar, fıkıh usûlünün önemli ilkelerini oluşturduğu gibi, makâsîdü'ş-Şerî'a fıkının esasında da yer almaktadır. Hüküm istinbât edilirken bunların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Zira bu kaidelerin her birinde maksat ve maslahata vurgu yapılmış ve hükümlerin tayininde bu iki düşüncenin tasavvur edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buradan da makâsîdü'ş-Şerî'a ilminin usûl ilmiyle aynı işlevlere sahip olduğu ve birbirlerine ihtiyaçlarının olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

4. Makâsîdü'ş-Şerî'a Fıkınının Fıkıh Usûlünden Ayrıldığı Hususlar

Usulcüler ya fıkıh usûlünde yer alan kuralları nassın lafzına işleterek ya da nassta hükmü bulunmayan bir meseleyi nasta hükmü bulunan bir meseleye kıyas ederek hüküm istinbâtında bulunmaktadır. Ancak ne nassın lafzından ne de benzer meseleye kıyas ederek bir meselenin hükmünün bilinmesi mümkün değilse, hükmü bilinmeyen meselenin hükmü, sadece makâsîdü'ş-Şerî'a fıkına göre tespit edilemez.¹⁰⁸ Hükmün istinbât edilmesi, birincisinde fıkıh usûlü ilke ve kurallarına göre ikincisinde ise makâsîdü'ş-Şerî'a fıkına göre yapılmaktadır. Bu iki yöntem birbiriyle ilişki içinde olduğu ölçüde İslam dini evrensel olur ve bütün zamanlara hükmeder. Oysa usûl kuralları ve esasları sınırlı, buna karşılık meydana gelen/gelecek olan meseleler ise devamlı ve sınırsızdır. Sınırlı olan bu ilke ve esaslarla sınırsız olan mesele ve olayların hukukî bir zemine oturtulması mümkün gözükmemektedir. O halde hükümlerin istinbât edilmesi faaliyetinde makâsîdü'ş-Şerî'a fıkı göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁰⁹ Ayrıca nasların doğru ve murad-ı ilahiyeye uygun anlaşılması, sadece lafzî tahlil zemininde değil aynı zamanda Şâri'in maksatları bağlamında olmalıdır. Böylece Şâri'in nassı sevk ettiği bağlam göz önünde bulundurularak hükümler tespit edilmelidir.¹¹⁰

Şâri', hükmün tayininde birtakım maksatlar ve hikmetleri göz önünde bulundurmaktadır. O, bu maksat ve hikmetleri lafızlar vasıtasıyla dile getirmektedir. Fıkıh usûlü gibi makâsîdü'ş-Şerî'a ilmi de bu hitapla ilgilenerek hükmün istinbât faaliyetinde bulunmaktadır. Fakat her birinin faaliyet alanı farklıdır. Fıkıh usûlü, Şâri'in lafızlarıyla, makâsîdü'ş-Şerî'a fıkı ise bu lafızlardan ortaya çıkan anlamlarla ilgilenmektedir. Her iki bilim dalının nazar-ı dikkati farklı alanlara olsa da esasen bu iki alan birbirini tamamlamaktadır. Dolayısıyla fıkıh usûl ve makâsîdü'ş-Şerî'a fıkı, hükümlerin istinbâtı ve tespit

107 Makâsîda dayalı içtihadın genel ilkeleri hakkında geniş bilgi için bk. el-Fâsî, *İslam Hukuk Felsefesi (Kaynaklar, Yöntemler, Amaçlar)*, 213 vd.

108 Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Makâsîdü'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısırî, 2011), 20.

109 İbn Âşûr, *Makâsîdü'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye*, 21.

110 Mehmet Aziz Yaşar, "Makâsîdü'ş-Şerî'â'nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (2019), 466-471.

edilmesi sürecinde birbirine ihtiyaç duymaktadır. Zira İbn Âşûr'un da dediği gibi mütekelimin konuşmasıyla neyi kast ettiği hem nassın lafzı hem de kullandığı ifadenin anlamı tahlil edilmek suretiyle ortaya çıkmaktadır. Mütekelimin maksadı göz önünde bulundurulmadan sadece onun kelimelerinden irade ettiği şeyin tespit edilmesi yanlış yorumlara sebebiyet verecektir.¹¹¹

Esasen bütün insanlar, Şâri'in maksadını derin ve geniş bir şekilde bilip ve kavramakla mükellef değildir. Zira fıkıh ilmine derin vukufiyeti olmayan insanların sadece hükümleri bilmesi yeterlidir. Kaldı ki bu durumda olan bir insanın Şâri'in maksadını net bir şekilde kavraması da mümkün değildir. O halde makâsîdü's-şerî'a fikhına sahip olması gerekenler, fıkıh ilminde derin bilgiye sahip olan ilim adamlarıdır.¹¹²

Fıkıh usûlünde yer alan kıyas faaliyetinin illeti, hükme kaynaklık etmektedir. Makâsîd fikhında ise hükmün kaynağı hikmettir. Sözelimi şarabın haram kılınmasının illeti akli yok etmesidir. Akli yok etme illetine sahip olan eroin, kafein gibi maddeler de haram sayılmaktadır. Bu faaliyet bir fıkıh usûlü faaliyetidir.¹¹³ Buna mukabil içkinin haram kılınmasındaki maksat akli yok olmasından sonraki sürecin olumsuzluklarıdır. Zira akli olmayan bir kimse yalan konuşabileceği gibi Allah'ı da inkâr edebilir. O halde hem akli yok eden (illet) hem de akli yok olmasından sonraki sürece sebep olan her madde (hikmet) haram kabul edilmelidir.

Fıkıh usulü, nasslarda yer alan hükümleri birtakım ilke ve kurallar kapsamında istinbât etmekte, hükmü bulunmayan yeni meselelere yine birtakım ilke ve kurallar bağlamında hükümler tespit etmektedir. Fakat makâsîdü's-şerî'a fikhî ise nasslarda hem yer alan hem de yer almayan hükümlerin amaçlarını, hedeflerini ve felsefesini ortaya koymaktadır.

Fıkıh usulü ile makâsîdü's-şerî'a fikhî arasında her ne kadar bu farklar bulunsun da hükmün istinbât edilmesi noktasında bunların birbirini tamamlayan iki ilim olduğu düşüncesi daha makuldür.

Sonuç

Klasik fıkıh metodolojisi literatüründe makâsîd konusu hem müstakil bir şekilde hem de bazı deliller bağlamında ele alınmıştır. Daha çok bir içtihat metodu olarak ele alınan makâsîdü's-şerî'a fikhî, maslahat, ıstıslah, istihsan, kıyas, mâna, illet, sebep ve münasip vasıf gibi deliller ve konular başlığı altında ele alınmış ve buna usûl bağlamında furuî meseleler kısmında yer verilmiş-

111 H. Mehmet Günay, "Muhammed Tahir b. Aşur'un Makâsîd Anlayışı", *Makâsîd ve İctihâd*, (Konya: Yediveren Kitap, 2002), 387-388.

112 İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 24.

113 Orhan Naci Ak, *Dinde Çıkarımlar Mantığı ve Dinin Alanı Üzerine*, (Trabzon: Erhan Ofset Matbaacılık, 2006), 80.

tir. Klasik dönem usulcülerinin bu uygulamasından ve makâsîdü'ş-şerî'a ya fıkıh usûlünün birçok meselesinde yer vermelerinden bu bilim dalının İslam hukuk usûlünün vaz geçilmez bir parçası olduğunu düşündüklerinin açık bir kanıtıdır.

Her mükellef Allah Teâlâ'nın emir ve nehiylerini yerine getirmek zorundadır. Bunların maksat, hikmet ve illetlerini/gerekçelerini bilip bilmemesi durumu değiştirmemektedir. Fakat bu emir ve nehiyelerdeki hükümlerin tespit ve tayin edilmesinde Şâri'in maksadını bilmek, imanın daha kuvvetli olmasına ve kalbî tatmine vesile olur. Ayrıca mükellef, tayin edilen hükmün kendi maslahatına uygun olduğunu bildiği anda bu hükmü daha istekli bir şekilde yerine getirir ve tatbik eder. Öte taraftan makâsîdü'ş-şerî'a fıkıhı, istinbat edilen hükümlerin sağlaması niteliğindedir. Zira makâsîdü'ş-şerî'a bilgisi, tayin edilen yeni hükümlerin güvenilirliğini ve doğruluk derecesini arttırmaktadır. Böylece istinbat edilen ve mükellef tarafından yerine getirilen hükümlerin akıldışı olmadığı anlaşılır ve gönül huzuru ve rahatlığıyla kabul edilir. Makâsîdü'ş-şerî'a fıkının bu özellikleri makâsîdü'ş-şerî'anın fıkıh usûlü için vaz geçilmez bir bilim dalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Fıkıhî hükümler göz önünde bulundurulduğu zaman bu hükümlerin maslahat esaslı olduğu ve makâsîdü'ş-şerî'anın bu hükümlerin tamamında yer aldığı görülür. Dolayısıyla makâsîdü'ş-şerî'anın bir bütün olarak fıkıh usûlünü kapsadığı söylenebilir. Diğer taraftan hükümlerin istinbatında açıklayıcı ve tamamlayıcı bir rol üslenmesi bakımından da makâsîdü'ş-şerî'a, fıkıh usûlünün hizmetinde olduğu kabul edilebilir. Kaldı ki fıkıh usûlünün önemli bir konusu olan içtihat faaliyetinin isabetli yapılabilmesi, Şâri'in maksadının bilinmesine bağlıdır. Şâri'in maksadı bilinir ve bu doğrultuda hüküm tayin edilirse hüküm daha isabetli olur. Bu da gösteriyor ki makâsîdü'ş-şerî'a bilgisinin fıkıh usûlü ilminin ayrılmaz bir cüz'ü sayılması gerekir. Öte yandan makâsîdü'ş-şerî'a mevzusu hakkında müstakil eserlerin kaleme alınması da bu ilmin müstakil bir bilim dalı olduğunu göstermemektedir. Aksi halde İcmâ, Kıyas ve Mesâlih hakkında müstakil eserler yazıldığı için bunların da müstakil bir bilim dalı olmaları gerekecektir. Hâlbuki bu konuların usul ilminin birer parçası oldukları noktasında ihtilaf bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Abdullah b. Beyye, *Alâkatü mekâsidü's-şerî'a bi usûli'l-fıkh*, Kahire: Merkezü Dirâsâti Makâsidi's-Şerî'a'ti'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Ak, Orhan Naci, *Dinde Çıkarımlar Mantiğı ve Dinin Alanı Üzerine*, Trabzon: Erhan Ofset Matbaacılık, 2006
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ebî Alî Seyyiduddîn es-Sa'lebî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Abdurrezzâk Afîfî, Beyrut: Dimaşk: el-Mektebu'l-İslâmî, t.s.
- Apaydın, H. Yunus, "İctihad", *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Aslan, Mehmet Selim, "Fıkıh Usulünde Tecdîd Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam ve Yorum*, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2019.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.
- Avde, Casir, *İslam Hukuku Felsefesi (Makâsidü's-şerî'a)*, çev. Murat Çiftkaya İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2016.
- Beşer, Faruk, *Bilgi Fıkıh ve İctihad*, İstanbul: Nûn Yayınları, 2007
- Boz, Halit, "Kur'an'da Lafızların Delalet Şekilleri", *Bingöl Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, Sayı; 5.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr, Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât, 1422.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *el-Fusûl fi'l-usûl*, y.y.: Vizâretü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994.
- Cugaym, Numan, *Turuku'l-keşf 'an mekâsidi's-Şâri'*, Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1435/2014.
- Dihlevî, Veliyullah, *el-Müsevâ şerhu'l-Muvattâ'*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Dönmez, İbrahim Kafi, *Fıkıh Usûlü İncelemeleri*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Duman, Soner, *Günüümüz Fıkıh Problemleri*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2018.
- Duman, Soner, *Usûl Yazıları*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2017.
- Duman, Soner. Jabari, Shaker. "Çağdaş Dönemde Usûl-i Fıkhın Yenilenmesi Tartışmaları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 20/1 (Mart 2020): 199-233.
- Ebû Muhammed Abdulaziz b. Abdisselâm, *el-İmâm fi Beyâni Edilleti'l-Ahkâm*, thk. Rıdvân Muhtâr b. Ğarbiye, Beyrut: y.y., 1407/1987.
- Ebû't-Tâhir b. Beşir, İbrâhîm b. 'Abdussamed el-Mehdevî, *et-Tenbîh 'alâ Mebâdi'it-Tevcîh*, thk. Muhammed Bilhassân Beyrut: y.y., 1428/2007.
- Fâsî, Allâl, *İslam Hukuk Felsefesi (Kaynaklar, Yöntemler, Amaçlar)*, çev. Soner Duman İstanbul: İlim Yurdu Yayıncılık, 2014.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşafi, y.y.: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Görgülü, Ülfet, *İnsan Genomuna Müdahale-Etik Tartışmalar-Fikhî Yaklaşımlar*, Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Günay, H. Mehmet, "Muhammed Tahir b. Âşûr'un Makâsîd Anlayışı", *Makâsîd ve İctihâd*, Konya: Yediveren Kitap, 2002.
- Gündüz, Ahmet, *İslam'ın İbadetlerde Kolaylık Anlayışı*. İstanbul: Sonçağ Yayınları, 2018.
- Haçkalı, Abdurrahman, "Şer'î Hükümlerin Genel Amaçları", *Fıkıh Usûlü*, ed. Talip Türcan Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Hâtemî Hüseyin, *İnsan Hakları Öğretisi*. İstanbul: 1988.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Makâsidü's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Kahire: Dârü'l-Kita-bi'l-Mısırî, 2011.

- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Câmi' li 'ulûm İmâm Ahmed*, Mısır: Dârü'l-Felâh, 1430/2009.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî Cemâluddîn, *Lisân'l- 'Arab*, Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Takıyuddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdullah b. Abdilhalim, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed, Medinetü'l-Münevvere: Macma' Melik Fehd, 1995.
- İbnü'l-Arabî Ebû Bekir, el-Kâdî Muhammed b. Abdullah, *el-Kabes fî Şerhi Muvattâi Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah, y.y.: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1992.
- Karadâvî, Yusuf, *Şeriatın Amaçlarını Anlamak*, çev. Abdullah Kahraman, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kazvinî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, y.y.: Dârü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, t.y.
- Komisyon, *Temel İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2019.
- Köksal, Asım Cüneyd, "Usûl-i Fıkıh", *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Köksal, Asım Cüneyd, *Fıkıh Usûlüniün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kuyucukluzâde Mehmet Atıf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Külli Kaideler Şerhi*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Nevevî Ebû Zekerıyyâ Muhyiddin b. Şeref, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim*, Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392.
- Nureddin el-Hâdimî, *İlmu Mekâsidi'ş-Şer'ıyye*, y.y.: Mektebetü Ubeykân, 1421/2001
- Pekcan, Ali, "Makâsıd Teorisinin Temel Parametreleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 2004.
- Pekcan, Ali, "Makâsıt Literatürüne Dair", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, sy. 11, 2008.
- Pekcan, Ali, *İslam Hukuku Teorisine Usulî Yaklaşımlar*, Konya: Yediveren Kitap, 2009
- Pekcan, Ali, *İslam Hukukunda Gaye Problemi, (Zaruriyyat-Haciyyat-Tahsiniyyat)* İstanbul: 2012.
- Reysûnî, Ahmed, "Makâsıd ve İctihâd", çev. Ahmet Yaman, *Makâsıd ve İctihâd (İslam Hukuk Felsefesi Araştırmaları)* Konya: Yediveren Kitap, 2002.
- Reysûnî, Ahmed, *Nazariyyetü'l-makâsıd inde'ş-Şâtıbî*, Herndon: el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1416/1995.
- Sağlam, Hadi, Hz. Ömer'in Fikhî İctihatlarının İslam Hukukuna Kattığı Dinamizm, Ankara: Kuyu Kitap Yayınları, 2022.
- Sevgili, M. Macit, "İctihâd ve Makâsıdü'ş-Şerî'a", *İslam Hukuk Usûlü*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2022.
- Şabân, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kafi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde, y.y.: Dârü İbn Affân, 1417/1997.
- Şenkardeşler, Hatice Boynukalın, *Karafi'nin Usûl Anlayışı*, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüp el-Lehmî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Tarık b. Avvedallah b. Muhammed, Kahire: Dârü'l-Haremeyn, t.y.

- Türcan, Talip, "Şeriat", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Yaran, Rahmi, "Cüveynî Öncesi Makâsıd/Maslahat Söylemi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 28/2005.
- Yaşar, Mehmet Aziz, "Makâsıdü'ş-Şeri'â'nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2 (2019).
- Yaşar, Mehmet Aziz, "Müteariz Kıyasların Tercihinde Makâsıdın Fonksiyonu", *Makâsıd Düşüncesinin Gelişimi ve Yöntemsel Tahlili*, Mardin: Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Yıldırım, Adem, "İslam Hukuku Literatüründe Makâsıdü'ş-Şerî'aya Genel Bir Bakış", *İslami İlimlerde Maslahat (Disiplinler Arası Bir Yaklaşım)*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- Yûbî, Muhammed Said b. Ahmed b. Mesud, *Makâsıdü'l-edilleti'l-İslamiyye ve alakatüha bi'l-edilleti'ş-şeriyye* Suudi Arabistan: Darü'l-Hicre, 1418
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Bahrü'l-Muhîr fî Usûli'l-Fıkh*, y.y.: Dârü'l-Kütübi, 1994.
- Zuhaylî, Muhammed Mustafa, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh*, Dımaşk: Dârü'l-Hayr, 1427.